

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Tussen hamer en aambeeld. Edelsmeden in Friesland tijdens de Gouden Eeuw

Schoen, P.

Citation

Schoen, P. (2016, October 6). *Tussen hamer en aambeeld. Edelsmeden in Friesland tijdens de Gouden Eeuw*. Uitgeverij Verloren, Hilversum. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/43452>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/43452>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/43452> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Schoen, P.

Title: Tussen hamer en aambeeld. Edelsmeden in Friesland tijdens de Gouden Eeuw

Issue Date: 2016-10-06

Inleiding

Dit boek kent een lange wordingsgeschiedenis. In het najaar van 1988 begon ik op verzoek van drs. M.C. van der Sman, de toenmalige directeur van Museum Willem van Haren in Heerenveen, aan de voorbereiding van een expositie over de geschiedenis van de plaatselijke edelsmeden.¹ Niet gehinderd door enige voorkennis associeerde ik Fries zilver na vluchtig literatuuronderzoek voornamelijk met de zeden en gewoonten van de inwoners van het gewest. De vroegmoderne geschiedenis van Friesland leek tot leven te komen in kloeke brandewijnkommen, stoere drinkhoorns en fraai gegraveerde trouwkistjes. Dit zilverwerk was het product van een ambacht dat in de Friese samenleving altijd bijzonder werd gewaardeerd, omdat het in een geheel eigen stijl aan een roemrijk verleden herinnerde. Deze romantische opvatting over het nationale culturele erfgoed – een erfenis uit de negentiende eeuw – hield in de twintigste eeuw lang stand. Naarmate ik in de afgelopen decennia door archiefonderzoek meer over Friese edelsmeden te weten kwam, rees de twijfel over de juistheid van het beeld dat rond het Friese zilver was gecreëerd. Een beeld dat voornamelijk gebaseerd was op studies die de overgeleverde objecten centraal stelden. Maar wat was er eigenlijk bekend over de achtergrond van de makers van dit zilverwerk?

Op eigentijdse waarnemers maakten de edelsmeden niet altijd een even betrouwbare indruk. In 1575 zou Pieter Graffelman, openbare aanklager van Leeuwarden, de beroepsgroep met het kernachtige: ‘Alle goudsmeden zijn dieven’ hebben omschreven.² Deze twijfelachtige reputatie dankte het ambacht aan de neiging met het werkmateriaal de grenzen van het toelaatbare op te zoeken. Edelsmeden werkten met goud en zilver; edele metalen die in de vroegmoderne tijd niet alleen in sieren en gebruiksvoorwerpen werden toegepast, maar die tevens de basis van het monetaire systeem vormden. Sinds de middeleeuwen trachtten overheden meer grip op de muntslag in hun rechtsgebied te krijgen door met plakaten tegen allerlei schadelijke invloeden op te treden. De edelsmeden vielen aanvankelijk ook onder deze wetgeving. Hun werkmateriaal zou op enig moment in het geldcircuit terugvloei-

¹ Ik kies in deze studie voor het gebruik van de algemene term ‘edelsmid’, omdat daarin de verschillende aspecten van het ambacht samenkomen. In Friese tekstbronnen komt over het algemeen tot het einde van de zeventiende eeuw voornamelijk de term ‘goudsmid’ voor. Na 1690 treffen we steeds vaker de omschrijving ‘zilversmid’ aan. De doorsnee Friese edelsmid werkte met goud en zilver, maar hij verkocht ook gouden en zilveren voorwerpen die door derden waren gemaakt. Vandaag de dag zou hij daarom ook ‘juwelier’ genoemd worden.

² HCL, o 5, d.d. 20 september 1575.

en. Opeenvolgende machthebbers hebben in Friesland geprobeerd de waarde en kwaliteit van het edelmetaal te reguleren. In de zeventiende eeuw resulteerde dit zelfs in een ‘eigen’ gewestelijk waarborgsysteem. Maar bestuurders hielden niet altijd rekening met de dynamiek van de economische werkelijkheid. Gaandeweg de Gouden Eeuw bracht deze realiteit de Friese edelsmeden in een lastig parket, hoewel de beroepsgroep er van alles aan deed het ambacht zo exclusief mogelijk te houden.

Over het Friese zilver is in de afgelopen eeuwen veel geschreven. Voor kunsthistorici was de edelsmeedkunst vooral interessant vanwege de esthetische kwaliteit, de stilistische kenmerken en iconografische informatie.³ De wettelijke kaders, de samenwerkingsverbanden en handelsconnecties waren zelden het object van diepgaande studie.⁴ Sonderend onderzoek sterkte het gevoel dat het beeld van het Friese edelsmedenambacht, gezien vanuit het perspectief van de historicus, bijstelling verdiende. Het doel van deze studie is op basis van uitgebreid archiefonderzoek het bestaande beeld te corrigeren vanuit een sociaaleconomische invalshoek. Voor dat tot een nadere beschrijving van het edelsmedenambacht in Friesland kan worden overgegaan, is het allereerst nodig te achterhalen hoe het bestaande beeld tot stand kwam.

1 Historiografische schets

Het Fries Genootschap organiseerde in 1927, in samenwerking met het Fries Museum, een grote zilverexpositie. De directeur van het museum, M.W. Vieweg, omschreef het evenement als ‘eene tentoonstelling van alles, wat in de loop der eeuwen door de Friesche goud- en zilversmeden, kunstenaars op hun gebied, tot stand was gebracht.’⁵ Vieweg verwoordde de destijds gangbare visie op het beroep waarin de edelsmid meer als kunstenaar dan als ambachtsman werd beschouwd. De bestuursleden van het Friese Genootschap droegen in de negentiende eeuw in belangrijke mate bij aan het creëren van deze reputatie doordat zij zich intensief gingen bezig houden met verwerving, bestudering en beschrijving van het antieke Friese zilver. ‘Bewaren voor het verloren gaat in een eeuw waarin modernisering de oude ver-

3 Nijboer, *De fatsoenering van het bestaan*, 63. Deze sociaaleconomische benadering van het goud- en zilversmidbedrijf mag binnen de Nederlandse context vrij uitzonderlijk zijn, internationaal is die benadering al eerder gekozen. Zie bijvoorbeeld Anne-Marie Claessens-Peré (ed.), *Zilver voor Sir Anthony/Silver for Sir Anthony* (Antwerpen 1999); Günter Irscher, *Das Kölner Goldschmiedehandwerk 1550–1800. Eine Sozial- und Werkgeschichte* (Regensburg 2005); David Mitchell, *Goldsmiths, silversmiths, and bankers: innovation and the transfer of skill, 1550 to 1750* (Gloucestershire 1995) en Lien Bich Luu, ‘Buitenlandse edelsmeden in London in de 16de en vroege 17de eeuw met een speciale verwijzing naar Antwerpen’ in: Anne-Marie Claessens-Peré (ed.), *Zilver voor Sint Anthony/Silver for Sir Anthony*, 49–69.

4 De Vries en Van der Woude, *Nederland 1500–1815*, 322. Na de Tweede Wereldoorlog hadden Nederlandse historici in het algemeen weinig aandacht voor nijverheid en ambacht hoewel beide sectoren in de steden de voornaamste bron van werkgelegenheid vormden.

5 JFG, (1927–1928), 18.

trouwde leefomgeving veranderde', zo omschreef de historicus Goffe Jensma deze verzameldrang.⁶ Het Fries Genootschap zag het als zijn historische missie het antieke Friese zilver voor omsmelting te behoeden en de kennis over het zilverwerk door middel van exposities, lezingen en publicaties te verspreiden.

Toenemende bewustwording van het nationale verleden was een wezenskenmerk van de burgerlijke cultuur in de negentiende eeuw. Volgens Jensma was dit gevoel voor de eigen geschiedenis in Friesland sterker ontwikkeld dan in de andere provincies. Hiervoor onderscheidde hij een drietal oorzaken.⁷ Ten eerste beschikte Friesland over een 'rijker' verleden dan andere delen van de Nederlanden. In de tweede plaats was het aandeel van Friesland in de vaderlandse geschiedenis in de negentiende eeuw sterk in belangrijkheid afgenomen. In de middeleeuwen was het geweest een autonoom gebied gebleven. Na de Saksische en Bourgondisch-Habsburgse periode was het uitgegroeid tot een belangrijke steunpilaar van de jonge Republiek der Verenigde Zeven Provinciën. Van die machtspositie was na de vorming van het Koninkrijk der Nederlanden niet veel overgebleven en dat had zijn weerslag op het zelfbewustzijn van de Friezen. De constructie van een roemrijk verleden compenseerde dit verlies enigszins. Ten derde was er de Friese elite die uit politieke overwegingen naar Holland was vertrokken. Deze notabelen 'om utens' koesterden het 'eigen' karakter van het Friese verleden, omdat zij zich hiermee meenden te kunnen onderscheiden van hun Hollandse soortgenoten. Bij gebrek aan andere tot de verbeelding sprekende uitingen van beeldende kunst, leende het Friese zilver zich uitstekend als hét culturele uithangbord van het gewest. De verzameldrang van de Friese culturele elite bezorgde het Friese zilver overigens een geheel eigen plaats binnen de Nederlandse edelsmeedkunst. De vroegtijdige belangstelling behoeft veel antiek Fries zilver voor omsmelting. Naar verhouding is er dan ook relatief veel van bewaard gebleven.

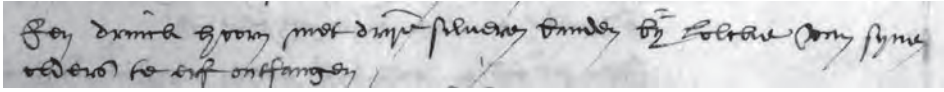
Het Friese zilver was een dankbaar onderwerp voor publicaties. In de jaarverslagen van het Fries Genootschap schreef het bestuur met enige regelmaat over verschillende facetten van het ambacht. De uitgave van 1858-1859 bevat bijvoorbeeld een lezing van mr. W.W. Buma over een runderhoorn met zilver beslag die ooit aan de patroon van Roordahuizum had toebehoord.⁸ Deze drinkhoorns genoten onder bestuursleden grote belangstelling, omdat zij er de onderlinge verbondenheid van de Friese stam in meenden te herkennen.⁹

6 Jensma, 'Friso', 19.

7 *Ibidem*, 31.

8 JFG, (1858-1859), 293. De Ottema-Kingma Stichting kocht deze drinkhoorn, gemaakt door de Leeuwarder edelsmid Albert Jacobs Canter (Voet nr. 341), in 2008 aan. Afgebeeld en beschreven in Ter Molen, *Fries goud en zilver* (voortaan aangehaald als FGZ), 346-349.

9 Buma, 'Hoorn', 65-77; Ten Hoeve, 'Drinkhoorns', 49; Ter Molen, FGZ 1, 27. De opmerking dat 'de drinkhoorn oorspronkelijk uitsluitend door de meest aanzienlijke oude Friese families in huiselijke kring werd gebruikt, is historisch gezien niet juist. Deze objecten kwamen ook in boedels van andere sociale geledingen voor. Zie afbeelding 1.

Afb. 1 Vermelding van een drinkhoorn met drie zilveren banden als erfstuk in de inventaris van boer Lolcke Jelles uit Itens (1562).

De Historische Tentoonstelling van 1877 toonde al diverse voorbeelden van het Friese zilver. Volgens de samenstellers drukte dit zilverwerk de eeuwenoude verbondenheid tussen de Friezen uit.¹⁰ De expositie leverde veel contacten op met edelsmeden die affiniteit met het ambachtelijke verleden hadden. Uitbreiding van dit netwerk verkleinde het risico dat antiek erfgoed alsnog in de smeltkroes zou belanden.¹¹ Tijdens de vergadering van 18 maart 1880 meldde het bestuur van het Fries Genootschap dat de voogden van het Poptagasthuis bereid waren hun pronkzilver in bruikleen af te staan. Eerder was dit monumentale zilverwerk te zien geweest tijdens een expositie die door de Amsterdamse kunstenaarskring *Arti en Amicitiae* was samengesteld.¹² De Poptaschat was sindsdien een van de topstukken van het Fries Museum en geldt nog steeds als hét symbool van het Friese zilver.¹³

Het Fries Genootschap schonk ook aandacht aan de organisatievorm van het beroep. In 1889 hield de predikant M.E. van der Meulen een lezing over het gildewezen in Bolsward waarin hij vaststelde dat de bloei van de gilden in de zeventiende eeuw een hoogtepunt had bereikt.¹⁴ M.G. Nijland publiceerde begin twintigste eeuw over gilden en edelsmeedkunst in Sneek. De beschrijving van zilveren objecten en de daarop voorkomende merktekens kwam tijdens het laatste kwart van de negentiende eeuw op gang. Begin twintigste eeuw verschenen de eerste gezaghebbende publicaties over een aantal Hollandse steden. Rond 1913 werkte de Haarlemse zilversmid Elias Voet jr. (1868-1940) aan een studie over de meestertekens van de Friese goud- en zilversmeden.¹⁵ Aan deze publicatie verleende ook de secretaris van het Fries Genootschap, Rinske Visscher (1868-1950), medewerking.¹⁶ De toenemende belangstelling voor het Friese zilver viel ook in *De Vrije Fries*, het jaarboek van het Fries Genootschap, waar te nemen. Met de bijdrage van Rinske Visscher over de Leeuwarder leerlingen startte in 1914 een traditie van wetenschappelijk onderbouwde publicaties over Friese edelsmeden en hun werk.

De Leeuwarder notaris Nanne Ottema (1874-1955) speelde een belangrijke rol bij de bestudering en de conservering van het Friese zilver.¹⁷ Tijdens zijn periode als waarnemend directeur van het Fries Museum schonk hij veel aandacht aan de

10 JFG, (1876-1877), 24.

11 JFG, (1878-1879), 9.

12 JFG, (1879-1880), 146.

13 'Verdwijnt de Poptaschat uit Fries Museum?', *Leeuwarder Courant*, 4 februari 2014, 15.

14 JFG, (1889-1890), 56-59.

15 Ter Molen, 'Elias Voet jr.', 361-369.

16 Kunst, 'Rinske Visscher', 164-171.

17 Ten Hoeve, 'Nanne Ottema', 204-211.

diverse uitingsvormen van de Friese ambachtskunst. Het museum koos onder zijn bewind voor actieve acquisitie van objecten. Ottema onderhield contacten met antiquairs, maar ook met omroepers van agrarische boelgoederen. Op deze manier hoopte hij oude zilveren objecten van de ondergang te kunnen redden. Zijn oproep zorgde ervoor dat nog werkzame Friese edelsmeden meer dan duizend voorwerpen aanleverden.¹⁸ Op de jaarvergadering van het Fries Genootschap in 1923 besprak Ottema de stand van zaken van het zilveronderzoek. Hij prees de oud-Leeuwarder Bakkers voor zijn studie naar de bronnen van de Friese edelsmedengilden. Deze in 's-Gravenhage werkzame edelsmid ontdekte in de archiefstukken van het edelsmedengilde van Sneek de sleutel tot het Friese jaarletterssysteem.¹⁹ Nijland publiceerde naar aanleiding van Bakkers' bevindingen een artikel in het tijdschrift *De Navorscher*.²⁰ Contacten met eigenaren van Fries zilver werden, met het oog op het afnemen van wasafdrukken van de afgeslagen merken, uitgebreid.

Al deze inspanningen vormden de opmaat voor de grote zilvertentoonstelling van 1927, die in het Fries Museum werd georganiseerd ter gelegenheid van de viering van het honderdjarig bestaan van het Fries Genootschap.²¹ Aan de oproep zilverwerk in bruikleen af te staan werd massaal gehoor door gegeven door kerkgenootschappen, museale instellingen en particulieren. Ottema publiceerde in het kader van deze expositie in *De Vrije Fries* een uitgebreid artikel over de geschiedenis van de Friese edelsmeedkunst waarvoor hij in druk verschenen tekstbronnen en gegevens van de edelsmedengilden uit verschillende Friese steden gebruikte.²² De meeste aandacht ging in zijn verhaal uit naar Leeuwarden. Dat was niet verwonderlijk omdat Bakkers en Visscher al veel informatie over de hoofdstedelijke meesters hadden verzameld. Bovendien vormde de aanwezigheid van het houten gildebord een stevig houvast voor de toeschrijving van de Leeuwarder meestertekens.²³ Door de jaren heen bleef Ottema over het ambacht schrijven, zoals in een publicatie uit 1942 waarin hij het zilver – geheel in lijn met de tijdgeest – als een belangrijke uiting van Friese volkskunst behandelde.²⁴

Het goud- en zilverwerk dat voor de tentoonstelling van 1927 was afgestaan, leverde de basisgegevens voor het in 1932 verschenen standaardwerk *Merken van Friesche goud- en zilversmeden*.²⁵ De titel maakt duidelijk dat identificatie van namen van de edelsmeden en toeschrijving van meestertekens de belangrijkste uitgangspunten van het boek vormden. Redenerend vanuit meestertekens en stadskeuren rangschikte Voet de gegevens per stad en dorp. Zijn onderzoek resulteerde in een zeer informatief, maar nogal onevenwichtig boek. Vergeleken met het deel

18 JFG, (1922-1923), 12-13.

19 JFG, (1923-1924), 3-4.

20 Nijland, 'Sneker gilden', 581-594.

21 Stoter, 'Voet en Ottema', 371-380.

22 Ottema, 'Geschiedenis', 219-333.

23 Afgebeeld in FGZ, 41-42.

24 Ottema, *Het kunstambacht en de volkskunst*, 60.

25 In het vervolg aangehaald als *Merken*.

over de Leeuwarder edelsmeden dat door Rinske Visscher werd verzorgd, stak het biografische materiaal over de ambachtslieden uit de andere steden en dorpen nogal schril af. Veel edelsmeden op het platteland bleven ongeïdentificeerd, omdat voor het onderzoek voornamelijk gebruik was gemaakt van de archieven van de Friese edelsmedengilden. Voor de dorpen op het Friese platteland waren dergelijke bronnen niet voorhanden.

De biografieën die Rinske Visscher van de Leeuwarder meesters samenstelde, verschaffen op het eerste gezicht een aardig beeld van het ambacht in de hoofdstad. Maar een kritische bestudering van de tekstbronnen toont aan dat zij – bewust of onbewust – nogal selectief met het materiaal was omgegaan. Veel feiten over ontduiking van de wet, gesjoemel met het gehalte en de hardhandige omgangsvormen binnen het gilde bleven onvermeld. Het speculatieve karakter van sommige onderdelen van het boek is gemeten naar hedendaagse maatstaven nogal opvallend. De toeschrijving van een Bolswarder meesterteken aan de Utrechtse edelsmid Paulus van Vianen laat zien dat de neiging tot het trekken van conclusies, zonder daarvoor harde bewijzen aan te leveren, soms moeilijk te onderdrukken viel. Het verhaal over een zilveren proefbeker, die door een telg uit het Leeuwarder edelsmedengeslacht Van der Lely gemaakt zou zijn, levert in de eenentwintigste eeuw nog voer voor discussie op.²⁶

Na de Tweede Wereldoorlog schonk het Fries Museum door middel van exposities opnieuw aandacht aan het Friese zilver. Onder de titel *Vijf eeuwen kerkelijke kunst* toonde het in 1947 een overzicht van het katholieke kerkzilver uit de provincie. De directeur van het museum, de kunsthistoricus dr. Abraham Wassenbergh,²⁷ publiceerde in 1948 een artikel waarin hij verslag deed van het schilder-technisch onderzoek naar het houten gildebord van de Leeuwarder edelsmeden. Na verwijdering van overschilderingen kon de werkelijke maker van belangrijke onderdelen van de Poptaschat geïdentificeerd worden.²⁸ Wassenbergh schreef in dat jaar ook over het Friese jaarlettersysteem.²⁹ In 1954 publiceerde hij in *it Beaken* een artikel over de edelsmeden van Bolsward. Het Fries Museum had drie jaar eerder een koperen insculpatieplaatje met de namen en meestertekens van edelsmeden uit die stad verworven.³⁰ Wassenbergh wist met behulp van het Bolswarder edelsmedengildeboek veel zilverwerk aan namen te koppelen. Zijn artikel vormde het uitgangspunt voor de zilvertentoonstelling *Wiekslag van vijf eeuwen*, die in 1955 in het stadhuis van Bolsward werd gehouden.

Het jaarboek *De Vrije Fries* ontwikkelde zich in de twintigste eeuw tot hét medium voor deelpublicaties over het Friese zilver. In 1960 publiceerde ir. F.E. van

²⁶ Voet, *Merken*, 127-130; Endlich, *Een bijzondere beker verklaard*.

²⁷ Boschma, 'Abraham Wassenbergh', 180-193.

²⁸ Wassenbergh, 'De restauratie van het Gildebord der Leeuwarder Zilversmeden', 9-14. Dit houten bord leek op het eerste gezicht een betrouwbare bron voor de toeschrijving van meestertekens, maar nadere bestudering toonde sporen van overschildering aan.

²⁹ Wassenbergh, 'Jaarletters', 15-16.

³⁰ Zie hoofdstuk 4 voor een beschrijving van dit plaatje.

Afb. 2 Scheidend directeur Abraham Wassenbergh voor de vitrine met de Poptaschat in het Fries Museum (1963).

Ruyven een verhandeling over de edelsmeden van Harlingen en Karel Citroen vroeg in 1975 aandacht voor valse merktekens op Nederlands zilver. De toenemende kennis van de betekenis van deze merken had sinds het einde van de negentiende eeuw geleid tot vervalsen en namaken van historische objecten. In het begin van de twintigste eeuw waren vooral enkele edelsmeden uit Sneek en Amsterdam zeer bedreven in het werken in de traditie van het antieke Friese zilver.³¹

Het Fries Museum bood steeds een podium voor nieuwe onderzoeksresultaten. De bijdragen van de Leeuwarder archivaris Wim Dolk in het *Fries Museumbulletin* bleken vooral waardevol, omdat ze op basis van archiefonderzoek nieuwe feiten verschaften over de bedrijfsvoering van de meesters in de Friese hoofdstad. Gedurende de laatste twee decennia van de twintigste eeuw organiseerden diverse Friese musea tentoonstellingen over de lokale edelsmeden. Dit gebeurde in Bolsward in 1987, in het Fries Museum in 1989, in het Museum Willem van Haren in Heerenvveen in 1989, in het Gemeente Museum het Hannemahuis in Harlingen in 1990, in het Admiraliteitshuis in Dokkum in 1992 en in het Streekmuseum van Gorredijk in 1997.³² Het Fries Museum schonk in 2000 aandacht aan het Friese pronkzilver. Museum Willem van Haren organiseerde in 2002 opnieuw een expositie over

31 Van Rijen, *FGZ*, I, 163-187.

32 Een geplande expositie in het museum van Joure kon geen doorgang vinden, omdat tijdens de voorbereiding diefstal van zilver uit Fries museaal bezit roet in het eten gooide.

de lokale edelsmeden. Bij veel van deze tentoonstellingen verschenen catalogi met biografische gegevens die meestal afkomstig waren uit de bestaande zilverliteratuur. De catalogus over het zilverwerk uit Dokkum, Kollum en Ameland vormde hierop een gunstige uitzondering doordat het ook verslag deed van nieuw archiefonderzoek. Informatie over Friese edelsmeden en hun merken vonden ook op andere wijze hun weg naar een geïnteresseerd publiek. Sinds 1988 neemt *De Stavelij*, het jaarboek van de Nederlandse Zilverclub, met enige regelmaat nieuwe gegevens op. Met de introductie van het internet ontstond de unieke mogelijkheid de kennis over goud- en zilvermerken online te verspreiden en up to date te houden. In 2014 bereikte de objectgerichte beschrijving van het Friese zilver met de verschijning van de driedelige uitgave *Fries Goud en Zilver* in 2014 een voorlopig visueel hoogtepunt.

Al deze tentoonstellingen, catalogi en artikelen leunden sterk op de herziene uitgave van *Merken van Friese goud- en zilversmeden*.³³ Deze publicatie was in 1974 onder redactie van Wassenbergh en Penning verschenen. De opzet van het boek verschilde in diverse opzichten van de originele uitgave. Alle meestertekens werden nu fotografisch, in plaats van nagetekend, opgenomen. Ook de weergave van het jaarlettersysteem werd anders aangepakt. Na een globale beschrijving van het systeem, volgde een chronologische opsomming van de Friese jaarletters in één doorlopende reeks. Op deze aanpak viel wel iets af te dingen, want deze samengestelde alfabetten, met reproducties van jaarletters afkomstig uit verschillende Friese steden en dorpen, zijn bepaald niet representatief. In de zeventiende eeuw is in alle Friese steden en dorpen weliswaar dezelfde jaarletter gebruikt, maar het uiterlijk van de stempels verschilde soms sterk. Elias Voet had dit verschijnsel reeds onderkend. De eerste druk, met zijn per stad en dorp gerubriceerde jaarletters, is in dat opzicht het betere boek.

De auteurs van de herziene uitgave rangschikten in alfabetische volgorde de steden en dorpen waar ooit goud en zilver was gekeurd op en somden in chronologische volgorde de meesters en hun tekens op. Daarna kwamen de dorpen waar geen edelmetaal was gekeurd aan bod. Het onderzoek voor de heruitgave werd in samenwerking met studenten van de Universiteit van Amsterdam uitgevoerd. Uit de tekst valt op te maken dat bronnen van de overheid en de Friese nedergerichten werden gebruikt. Hierdoor kwam meer kennis over de edelsmeden op het platteland beschikbaar. Maar een deelstudie over Heerenveen toonde aan dat het betreffende archiefonderzoek matig was uitgevoerd.³⁴ Een ander zwak punt vormde de onevenwichtigheid van de spreiding en detaillering van de biografische gegevens. Nog steeds kreeg de lezer veel meer informatie over de Leeuwarder meesters voorgeschoteld dan over hun collega's uit de andere Friese steden en dorpen.

Na de publicatie van *Merken*² werd de kennis van het Friese zilver vooral weer door tentoonstellingen en deelpublicaties vergroot. Het Fries Museum exposeerde

³³ In het vervolg aangehaald als *Merken*².

³⁴ Schoen, 'Heerenveense goud- en zilversmeden'.

in 1985 werk van de Bolswarder Claes Baardt en in 1989 stond het oeuvre van de edelsmedenfamilie Van der Lely uit Leeuwarden centraal. Bij deze expositie verscheen een uitgebreide catalogus.³⁵ In 2000 organiseerde het Fries Museum een tentoonstelling over Fries pronkzilver waarbij een rijk geïllustreerde catalogus met de titel *De Zilveren Eeuw* verscheen. Ook Bolsward schonk aandacht aan zijn plaatselijke edelsmeden. In de zomer van 1987 huisvestte het stadhuis een expositie getiteld *De Glans die blijft*. Samensteller Wiebe Keikes verzuchtte in de inleiding van de bijbehorende catalogus dat nog steeds weinig feiten over het wel en wee van de plaatselijke meesters aan het licht waren gekomen.³⁶ Hij hoopte dat de tentoonstelling de aanzet zou geven tot hernieuwd onderzoek naar de geschiedenis van de Bolswarder edelsmeden. Deze uitdaging ben ik in 2004 aangegaan en het resulterende tussentijds – vooruitlopend op deze studie – in een tweetal publicaties over de edelsmedenfamilie Baardt.

2 Probleemstelling en keuzes

Uit het bovenstaande blijkt dat het onderzoek naar het Friese zilver in het verleden voornamelijk gefocust was op de identificatie van edelsmeden en beschrijving van esthetische en iconografische kenmerken van het zilverwerk. Niet zelden trokken topstukken daarbij de meeste aandacht. De pracht en praal van dit pronkzilver werd telkens weer benadrukt en straalde op het ambacht in het algemeen af. Hierdoor bleef de Friese edelsmid zijn reputatie als ambachtskunstenaar behouden. Zilveren objecten kunnen door de kwaliteit van het drijfwerk of de gravures de kijker echter eenvoudig verblinden. Een stuk zilver vertelt echter meer. Achter de merktekens gaat namelijk het verhaal over de kwaliteit van het edelmetaal schuil. De betekenis van deze merken was in de twintigste eeuw weliswaar in kaart gebracht, maar over de effectiviteit en werking van de wetgeving waarvan ze een uiting waren, is nog steeds veel onbekend.

Deze benadering heeft ook zeker te maken met de werkwijze van de oudere geschiedschrijving waarin beschrijving van wet- en regelgeving vaak beperkt bleef tot een feitelijke weergave van ordonnanties en gildebrieven. In zijn dissertatie over de gilden in Utrecht beschrijft de historicus Nico Slokker een traditie binnen de vaderlandse geschiedschrijving die tot in de jaren tachtig van de twintigste eeuw stand hield.³⁷ Hij laat zien dat deze studies vaak sterk beïnvloed zijn door de achtergrond van de auteurs. Zij keken door een mentale bril, gekleurd door hun politieke of religieuze overtuiging, naar ordonnanties en reglementen die een gewenste werkelijkheid beschreven. Dat er niet veel animo was om onderzoek te verrichten naar de praktische uitwerking van die regels, is niet verwonderlijk, omdat uitbrei-

³⁵ Stoter, *Lelie in zilver*.

³⁶ Keikes, *Glans*, 12.

³⁷ Slokker, *Ruggengraat*, 12.

ding van die kennis om uitvoerig en tijdrovend archiefonderzoek vraagt. De nieuwe historiografie is wel sterk geïnteresseerd in de dagelijkse praktijk. Ook in deze studie vormt dat het belangrijkste themaveld.

Tijdens de beginfase van dit onderzoek stuitte ik op een tweetal processen waarin gerenommeerde Friese edelsmeden een twijfelachtige hoofdrol speelden. Deze ondernemers waren in eerste aanleg wegens wanbetaling veroordeeld. Beiden waren echter van mening dat de aanklacht onterecht was aangezien zij als ‘commissisionair’ van Amsterdamse juweliers waren opgetreden. Deze opmerkelijke vondst vormde het uitgangspunt van een zoektocht naar de omvang en intensiteit van de handelsrelaties tussen Amsterdamse en Friese edelsmeden. De centrale vraag was of bewezen kon worden of zilverwerk dat tot dan toe voor ‘Fries’ doorging, maar dat overduidelijk van Hollandse en Amsterdamse stijlinvloeden getuigde, in feite uit handelsgoed bestond. Dit vermoeden werd tijdens het onderzoek nog eens ondersteund door de uitkomsten van een studie die de kunsthistoricus Piet Bakker naar de Friese schilderkunst in de Gouden Eeuw had opgezet. Zijn dissertatie toonde aan dat in Leeuwarden rond 1650 intensief in Amsterdamse schilderijen werd gehandeld.³⁸ Onderzoek in het stadsarchief van Amsterdam toonde aan dat mijn initiële vraagstelling te ambitieus was geformuleerd. Er konden wel contacten tussen Amsterdamse en Friese edelsmeden worden vastgesteld, maar de onderzoeksvraag viel niet op bevredigende wijze te beantwoorden. Om die reden is gekozen voor een andere opzet.

Het onderzoek spitste zich vanaf dat moment toe op de omstandigheden waaronder Friese edelsmeden in het algemeen, en de meesters in Leeuwarden en Bolsward in het bijzonder, hun beroep uitoefenden. Voor de keuze van deze twee Friese steden zijn diverse redenen aan te voeren. Over de Leeuwarder edelsmeden waren verschillende publicaties voorhanden. Bovendien was er veel ‘nieuw’ bronnenmateriaal beschikbaar. Voor Bolsward bood de bestaande literatuur minder, maar door uitgebreid archiefonderzoek waren veel nieuwe feiten aan het licht gekomen. Bovendien was voor deze stad belangwekkend bronnenmateriaal overgeleverd. Bolsward leek bovendien een intrigerend studieobject, omdat na 1580 een aanzienlijk deel van de bevolking trouw was gebleven aan de kerk van Rome. Deze omstandigheid voedde de veronderstelling dat verschil in religieuze overtuiging aanleiding zou kunnen geven tot bijzondere dynamiek binnen het edelsmedengilde. Vanuit dat perspectief gezien vormt dit onderzoek een volgende stap in de studie naar de organisatiestructuur van de gilden in de Noordelijke Nederlanden.

Dit onderzoek stelt de edelsmeden en niet de marktsituatie voor het zilverwerk centraal. Het bepalen van de relatie tussen de maker en het voorwerp van edelmetaal is nogal problematisch, omdat bewaard gebleven werk niet per se representatief voor de totale productie van een edelsmid hoeft te zijn. Een geïsoleerd stuk pronkzilver kan bijvoorbeeld verhullen dat de maker in kwestie in werkelijkheid

38 Bakker, *Gezicht op Leeuwarden*, 122.

overwegend gebruikszilver maakte. Daarnaast valt het zilverwerk dat in boedelinventarissen wordt vermeld, in tegenstelling tot uitingen van de schilderkunst, doorgaans niet aan de naam van een maker te koppelen. In de vroegmoderne tijd was dat, op een enkele uitzondering na, ook geen belangwekkend gegeven. Het gewicht van het object en de waarde van het zilver in stuivers uitgedrukt, was veel belangrijker. Goud- en zilverwerk was immers niets anders dan opgepot geld in een andere verschijningsvorm dan de munt.

Dan is er nog het probleem van de eigenhandigheid. Het zilver in de boedel van een edelsmid is niet noodzakelijkerwijs door hemzelf vervaardigd. Inmiddels is wel vastgesteld dat edelsmeden vaak goud- en zilverwerk van overleden vakbroeders of stad- en provinciegenoten overnamen. Werden deze voorwerpen onveranderd doorverhandeld of diende dit zilver als werkmateriaal? Daarnaast leverden de edelsmeden elkaar halffabricaten. Wie was dan de uiteindelijke maker van samengestelde objecten? Het zilver was tijdens de vroegmoderne tijd, net als de genres binnen de schilderkunst, onderhevig aan modetrends. Bepaalde vormen en stijlen raakten soms snel uit de gratie van de consument. Een overgeschilderde voorstelling doorstond nog wel eens in anonimiteit de tand des tijds, maar zilverwerk dat uit de smaak raakte, trof een triester lot. Het gevolg was het verdwijnen van een enorme hoeveelheid voorwerpen. Deze studie beschrijft hoe het zilver in een veel hoger tempo in de smeltkroes belandde dan misschien tot nu toe werd aangenomen.

Voor dit onderzoek is veel gebruik gemaakt van boedelinventarissen. Iedereen die wel eens een inventarisatie- of aestimatieboek van een Friese stad of grietenij heeft doorgenomen, zal opgemerkt hebben, dat de categorie ‘golt en silver’ rond 1600 voornamelijk bestond uit een opsomming van vrouwelijke lijfsieraden en eenvoudige gebruiksvoorwerpen. Gaandeweg de zeventiende eeuw breidde deze categorie zich uit met allerlei voorwerpen die voordien in aardewerk of tin werden uitgevoerd. De omvang van de objecten nam toe en zilveren roemers, mosterd-potten, drinkschalen en brandewijnkommen verschenen. De groeiende welvaart in Friesland vertaalde zich na 1600 onder andere in een toename van het aantal zilveren sier- en gebruiksvoorwerpen. Door de uitgebreide aandacht van historici en kunsthistorici voor de Friese adel leek het alsof deze uiting van toegenomen welvaart alleen voor deze sociale laag gold.³⁹ Er zijn sterke aanwijzingen dat deze vorm van geld oppotten onder bredere lagen van de Friese bevolking voorkwam.⁴⁰ Eigenerfde boeren, leden van het stedelijke patriciaat, maar ook individuen uit de sociale lagen daaronder, bezaten soms zilveren objecten die voorheen vooral aan de Friese landadel zijn toegeschreven.⁴¹ Een kwantitatieve analyse ter ondersteuning

³⁹ Noomen, ‘Eigenerfd of edel?’, 296. De auteur stelt terecht dat zilver als uiting van status niet alleen aan de Friese adel was voorbehouden.

⁴⁰ Nijboer, *De fatsoenering van het bestaan*, 84. De auteur beschrijft de economische rationaliteit achter het fatsoeneringsproces in Leeuwarden in de zeventiende eeuw. Sparen leverde meer revenuën op dan schatvorming.

⁴¹ Bakker, *Gezicht op Leeuwarden*, 22. Bakker beschrijft een vergelijkbare situatie ten aanzien van de portretkunst. Op grond van de publicaties van Abraham Wassenbergh werd lange tijd verondersteld dat de Friese

van deze hypothese kon in het kader van dit onderzoek niet worden ondernomen. Dat gold tevens voor allerlei andere interessante benaderingen van antiek edelmetaal, zoals vraagstukken over mode en waarde. Voordat een dergelijk analyse kan plaatsvinden, is het eerst nodig de verschillende aspecten van het ambacht beter in kaart te brengen.

3 Hoofdvraag en deelvragen

Deze studie staat een aanpassing van het bestaande beeld van de Friese edelsmeden en hun ambacht voor. Om dat doel te bereiken is gekozen voor een beschrijvende aanpak van verschillende facetten van het beroep op het niveau van de individuele actoren. De hoofdvraag is navenant breed geformuleerd en luidt: in hoeverre werden de werkzaamheden van Friese edelsmeden in de Gouden Eeuw beïnvloed door wettelijke, institutionele en commerciële structuren en welke maatschappelijke positie nam de beroepsgroep in de gekozen periode in? Voor een antwoord op deze vraag is een viertal aspecten van het ambacht bestudeerd. Dit zijn achtereenvolgens het wettelijke kader, de organisatievorm van het ambacht, de handelscontacten en de maatschappelijke positie van het beroep.

Uit deze opzet vloeien vier clusters van deelvragen voort. In de eerste plaats is gekeken naar de totstandkoming van het wettelijk kader. Hoe ontwikkelde de wetgeving voor goud en zilver in Friesland zich tijdens de vroegmoderne tijd en op welke wijze grepen deze regels in op de uitoefening van het ambacht? De uitwerking en effectiviteit van de regelgeving worden geanalyseerd door de dagelijkse praktijk in Leeuwarden en Bolsward onderling te vergelijken.

De tweede groep deelvragen richt zich op de Friese edelsmedengilden. Vanaf welk moment kan er gesproken worden van een ‘eigen’ georganiseerde beroepsgroep en hoe functioneerden deze verbanden in de praktijk? Welke rol speelden zij bij de handhaving van de wet en op welke wijze beïnvloedden zij de uitoefening van het ambacht? De aandacht gaat in het bijzonder uit naar de onderlinge relaties van gildeleden en hun families. Daarnaast willen we nagaan waarom Friese edelsmedengilden zijn opgericht. Ging het deze verbanden vooral om bescherming van economisch belangen of diende de organisatie als een sociaal netwerk voor de aangesloten leden en hun families? De impact van de keuze voor een bepaalde religie komt aan de orde bij de beschrijving van de bestuursvorm van het gilde. Voorts is er aandacht voor de continuïteit van de gilden, de leertijd en het moment van toetreding tot het ambacht. Aan het eind van het tweede deel komt ook de samenwer-

schilderkunst vooral portretten had opgeleverd die in opdracht van de Friese adel waren vervaardigd. Deze veronderstelling werd ingegeven door het feit dat het overgrote deel van de collectie van het Fries Museum uit portretten bestond die leden van de Friese adel voorstelden. Bakker toont aan dat dit beeld van de Friese schilderkunst niet juist is. De Bolswarder inventarissen tonen aan dat ook veel leden van het stedelijk patriciaat zich lieten portretteren.

king tussen de verschillende Friese edelsmedengilden aan bod.

Het derde cluster deelvragen zoomt in op de maatschappelijke positie van de Friese edelsmeden en op de reikwijdte en omvang van hun handelscontacten. De vraag wordt opgeworpen in hoeverre Friese edelsmeden in de vroegmoderne tijd deel uitmaakten van lokale, regionale en internationale handelsnetwerken. Binnen dit themaveld wordt ook nagegaan op welke wijze Friese edelsmeden anticipeerden op veranderende economische omstandigheden. Zijdelings wordt daarbij de vraag gesteld in hoeverre gesproken kan worden van eigenhandig gemaakt zilverwerk. Aan de hand van een vergelijkende analyse van ruim zeventig boedelinventarissen wordt een beeld geschetst van de werkzaamheden van Friese edelsmeden.

Ook binnen het vierde cluster van deelvragen staat de maatschappelijke positie van het ambacht centraal. De traditionele visie op het ambacht wordt dan aan de hand van de edelsmeden van Bolsward aan een kritische blik onderworpen. Dit wordt gedaan op basis van een beschrijving van de sociale, economische- en politieke positie van individuele leden van het gilde. De informatie, die in de biografische schetsen in deel v is opgenomen, dient daarbij als basismateriaal.

4 **Tekstbronnen**

Van de Friese edelsmeden uit de gidentijd zijn – op een tweetal uitzonderingen na – geen familie- of bedrijfsarchieven overgeleverd.⁴² Gegevens over hun ondernemerschap moesten daarom op een andere wijze worden verzameld. Veel details over het dagelijkse leven in het vroegmoderne Friesland gaan voor een belangrijk deel schuil in de archieven van de nedergerechten van de elf steden en de dertig grietenijen.⁴³ Deze bronnen van de lagere rechtspraak worden in Tresoar en het Historisch Centrum Leeuwarden (HCL) bewaard. Het materiaal is doorgaans vanaf het derde kwart van de zestiende eeuw overgeleverd. De bronnen laten zich niet altijd even makkelijk benaderen, omdat bruikbare eigentijdse indexen meestal ontbreken. Dit dwingt de onderzoeker ertoe veel tijd te spenderen aan het doornemen van een grote hoeveelheid materiaal die voor het onderzoek niet direct relevant is. Ik prijs mij dan ook gelukkig dat ik voor dit onderzoek gebruik mocht maken van het spitwerk dat reeds door anderen was verricht. Vooral het materiaal dat Wim Dolk over de Leeuwarder edelsmeden aanreikte, bleek van onschatbare waarde. Zijn gegevens over het ambacht in de hoofdstad bestrijken de periode van 1575 tot 1650. Aanvullende informatie over de tweede helft van de zeventiende eeuw ontving ik van Sicco van Albada, die tijdens zijn speurtocht naar Friese schuitmakers bronvermeldingen van edelsmeden ‘meenam’. Daarnaast deelde Gerard Mast ruimhartig zijn gegevens over goud en zilverwerk in Friese boedels.

⁴² Tresoar, NT abk-93-51 Jan Rienstra, goud en zilversmid te Sneek; NT abk-93-56 H. Smeding, zilversmid te Leeuwarden.

⁴³ Deze archieven worden ook Oud Rechterlijke Archieven (voortaan aangehaald als ORA) genoemd.

Aangezien het vizier in dit onderzoek vooral op Bolsward is gericht, heb ik voor deze stad het complete oud-rechterlijk archief vanaf microfiches doorgenomen. Het omvat 291 folianten en pakken, die slechts sporadisch van eigentijdse of later toegevoegde indexen zijn voorzien. Op het eerste gezicht lijkt een index het zoeken te vereenvoudigen, maar de praktijk leert anders. Om dat te illustreren kunnen we de hypotheekboeken nemen. Hierin zijn de namen van debiteuren meestal in een eigentijds register opgenomen, maar we krijgen pas zicht op de edelsmeden in hun rol als geldschieder als de bron integraal wordt doorgenomen. Met enige terughoudendheid kan vervolgens een uitspraak over de financiële armslag van de doelgroep worden gedaan. De hypotheekboeken bevatten ook de borgstellingen voor de pachters van de lokale belastingen. Die geven een indruk van de financiële ambities van sommige edelsmedenfamilies.

Het bezit van leden van deze beroepsgroep is deels op basis van inventarisatieboeken gereconstrueerd. Inventarisatie van een boedel vond plaats na het overlijden van één ouder, of soms beide ouders, om de waarde van het kindsdeel te bepalen. Tevens werd op dat moment vastgesteld hoeveel kapitaal bij aanvang van het huwelijk door de partners was ingebracht. Dit vormt een relevant gegeven dat iets over het startkapitaal van een ondernemer zegt. Vroegtijdig overlijden kwam in de zeventiende eeuw veelvuldig voor en dit leed trof menig gezin vaker dan eens. Sommige Bolswarder edelsmeden traden zelfs driemaal in het huwelijk. Deze omstandigheid biedt de onderzoeker de mogelijkheid het bezit te vergelijken met een eerder vastgelegd moment. De inventarisaties konden ook op last van schuldeisers plaatsvinden. Bij dergelijke beschrijvingen bestaat het risico dat niet al het bezit aanwezig is geweest.⁴⁴ De bron heeft als nadeel dat de beschrijving van het zilverwerk niet altijd uniform is uitgevoerd.

Sommige inventarissen noemen alleen het voorwerp, andere bieden aanvullende informatie. De categorie ‘goud en zilver’ bestaat in zulke gevallen uit een beschrijving van het object, een vermelding van het gewicht en de waarde van het zilver uitgedrukt in stuivers.⁴⁵ Dit laatste gegeven maakt het mogelijk te bepalen van welk zilveragehalte het object is gemaakt. In sommige gevallen wordt ook de hoogte van het fatsoen of het arbeidsloon vermeld. De beschrijving van de uiterlijke kenmerken van het zilverwerk varieert sterk. Sommige klerken benoemden het object of maakten zich er met een eenvoudige omschrijving vanaf, terwijl anderen de moeite namen om inscripties en familiewapens na te tekenen.⁴⁶ Een eigentijdse beschrijving van een meesterteken of andere merken komt hoogstzelden voor.⁴⁷ Wanneer in een akte de zinsnede ‘gemerckt met’ voorkomt, wordt daarmee de gegraveerde tekst op het voorwerp bedoeld.

⁴⁴ Zie de biografie van Cleis Jans Hoorn.

⁴⁵ De carolusgulden was 20 stuivers waard, een goudgulden 28 stuivers.

⁴⁶ De weesboeken van Stavoren bevatten hiervan mooie voorbeelden.

⁴⁷ Een uitzondering vormt de beschrijving van een stervormig meesterteken dat ik aan Claes Baardt toeschrijf. Zie Schoen, ‘Claes Baardt’, 165-197. Zie ook de biografieën van Epke Hoytes en Claes Baardt.

De wees- en weesrekeningboeken verschaffen informatie over een edelsmid die wees of halfwees was. De financiële situatie van het ouderlijk huis kan op die manier in kaart worden gebracht. Aan de hand van namen die in de categorie ‘in- en uitschulden’ voorkomen, kan de klantenkring van een ondernemer gereconstrueerd worden. De overheid noteerde in de weesboeken de namen van de overleden ouder(s) of curatoren in registers, maar om informatie te vergaren over het soort zilverwerk dat een edelsmid leverde of over de samenstelling van zijn clientèle, moesten de stukken integraal worden doorgenomen.⁴⁸

Van groot belang zijn de sententieboeken waarin de rechterlijke vonnissen zijn vastgelegd. Deze bron beschrijft onder andere de onderlinge relaties en de verhouding tot de klantenkring. Het komt regelmatig voor dat een edelsmid wel in een procesdossier genoemd wordt, maar niet in een eigentijdse index. De persoon in kwestie was dan het slachtoffer van crimineel gedrag of trad als getuige op. Van Bolsward zijn de uitgebreide bijlagen van de processen (inv.nrs. 39-106) bewaard gebleven. Deze stukken zijn uiterst waardevol door hun uitvoerige inhoud en de beschrijving van de standpunten van beide partijen in een juridisch conflict. Bovendien bevatten ze niet zelden afschriften van materiaal dat elders verloren is gegaan. Ze bieden daarnaast soms een gedetailleerde beschrijving van het arbeidsproces van de edelsmid.

Het archiefmateriaal van het Hof van Friesland liet zich beter benaderen dan de nedergerechten. Voor de zeventiende eeuw zijn de – soms moeilijk leesbare – eigentijdse indexen doorgenomen. De periode 1700-1811 werd ooit door de genealoog Reinder Sierks Roorda ontsloten. In Bolsward is het archief van het stadsbestuur bestudeerd en in Tresoar is het archief van het gewestelijke bestuur (1580-1795) onderzocht om de overwegingen in kaart te brengen die achter de wetswijzigingen schuilgingen. De Landdagstukken bevatten interessante informatie over de klachten van de edelsmedengilden. De geografische omvang van de afzetmarkt voor goud en zilver kon voor Bolsward deels inzichtelijk gemaakt worden aan de hand van de archieven van de nedergerechten van de grietenijen Wonseradeel en Hennaarderadeel.

In alle Friese steden zijn de archieven van de edelsmedengilden onderzocht. Informatie over de eindfase van de gildetijd is afkomstig uit de archieven van de Friese keurkamers (1807-1812). Door mijn werkzaamheden als docent geschiedenis was het niet mogelijk regelmatig het stadsarchief van Amsterdam te bezoeken. Gelukkig bood dit archief de mogelijkheid archiefstukken online te raadplegen. Er is vooral in de inventarissen van Amsterdamse edelsmeden – een onderdeel van het Notarieel Archief – gezocht naar sporen van de handelscontacten tussen de edelsmeden in Friesland en Amsterdam. De *Montias Database of 17th Century Art Inventories* van The Frick Collection bleek een handige toegang op het zeer uitgebreide Notarieel Archief. De database ECARTICO van de Universiteit van Amsterdam

⁴⁸ De weesboeken van Sneek bevatten ook de opbrengst van de boedelverkopingen. In Bolsward werden die in aparte registers genoteerd, die vanaf 1734 bewaard zijn gebleven.

leverde gegevens op over culturele beroepen in de Lage landen. Het kaartsysteem van archivaris Simon Hart met data over de migratiestroom naar Amsterdam, leent zich goed voor een eerste algemene verkenning van de economische relaties tussen Friesland en de economische hoofdstad van de Republiek.⁴⁹

5 Tijdsafbakening en indeling

Deze studie is chronologisch opgezet en bestrijkt de periode van 1500 tot 1800, waarbij de nadruk op de zeventiende eeuw ligt. Friesland onderging in de vroegmoderne tijd een aantal ingrijpende politiek-bestuurlijke transitieën. Na de Saksische periode (1498-1515) brak de Bourgondisch-Habsburgse tijd (1515/1524-1579) aan waarin een Friese wetgeving voor de edelsmeden gestalte kreeg. Deze wetgeving werd tijdens het tijdvak van de Republiek (1580-1795) verder uitgebreid en aangepast. De komst van het Franse leger in 1795 luidde het begin van het einde van deze uitingsvorm van gewestelijk autonomie in. Met de introductie van een nationaal waarborgsysteem kreeg dat proces in 1807 zijn definitieve beslag.

Dit boek begint met een inleidend hoofdstuk waarin het ambacht van de Friese edelsmeden in een demografische perspectief wordt geplaatst. Daarna volgt het deel met een beschrijving van de wetgevingsaspecten. Als eerste komt de relatie tussen de wetten voor de muntslag en het edelsmedenambacht aan de orde. De volgende hoofdstukken beschrijven de Friese wetgeving voor het edelmetaal. In een aantal casussen komt de dagelijkse praktijk in Bolsward en Leeuwarden voorbij. In een aantal gevallen zal die gang van zaken vergeleken worden met de situatie in Holland en dan in het bijzonder met Amsterdam. Deze aanpak acht ik om twee redenen verdedigbaar. Friese edelsmeden onderhielden vooral veel contacten met beroepsgenoten in deze stad⁵⁰ en Friese bestuurders hielden hun blik stevast op Amsterdam gericht waar het de regelgeving en ontwikkelingen op monetair gebied betrof.

In deel twee draait het om de edelsmedengilden. Na een korte inleiding volgt een analyse van de gangbare visie op de ontstaansgeschiedenis van de Friese edelsmedengilden. Daarna wordt de *modus operandi* van deze belangenorganisaties onder de loep genomen. Het sociale aspect van de gilden krijgt gestalte door een beschrijving van het leertraject, de festiviteiten rond de toetreding van nieuwe leden en rituelen rond het overlijden van gildebroeders. In het derde deel wordt de maatschappelijke positie van het ambacht in kaart gebracht, aandacht besteed aan de handelsnetwerken en ingegaan op het aspect van de eigenhandigheid van het werk.

De twee afsluitende delen beschrijven de werksituatie van de edelsmeden. Hierin komen de relaties van de gildebroeders, hun financiële positie en de dagelijkse praktijk van het ambacht aan bod. In het biografische deel is uitgebreid genealo-

⁴⁹ Stadsarchief Amsterdam, Archief 30452. Archief Simon Hart.

⁵⁰ Bakker, *Gezicht op Leeuwarden*, 15.

gisch materiaal over de individuele edelsmeden uit Bolsward opgenomen. Dit propografische onderdeel vormt een op zichzelf staand geheel en biedt informatie over de edelsmeden en hun politieke-, sociale- en economische netwerken. Daarnaast bevat het nieuwe toeschrijvingen van meestertekens en een kritische analyse van een aantal traditionele toeschrijvingen.

6 Verantwoording

Sinds de negentiende eeuw is een beeld van het Friese edelsmedenambacht gecreëerd dat voortkwam uit waardering voor de artistieke prestaties van de edelsmeden en de bijdrage die zij als ‘kunstenaars’ aan de kunsthistorische traditie van Friesland hadden geleverd. De term ‘edelsmedekunst’ deed zijn intrede en ook veel Fries zilver kreeg een kunstzinnige kwaliteit aangemeten die het in de tijd waarin het werd gemaakt niet altijd bezat. Door omsmelting schaars geworden objecten verkregen een antiquarische waarde die ver uitsteeg boven de intrinsieke waarde.⁵¹ De kunsthandel beïnvloedde op geheel eigen wijze het imago van het ambacht. Dit manifesteerde zich in allerlei theorievorming rond bepaalde objecten zonder dat daarvoor solide bewijzen werden aangedragen. Het leidde ook tot de toeschrijving van onduidelijk gemerkt zilverwerk aan edelsmeden met een klinkende reputatie.

Door de voortdurende gerichtheid op voorwerpen zijn de Friese edelsmeden zelf minder vaak onderwerp van onderzoek geweest. Ik ervaar dit als een gemis, omdat kennis van de omstandigheden waaronder zij werkten kan helpen bij het determineren van stukken waarvan de achtergrond niet of niet geheel duidelijk is. Kennis van de achtergrond van een edelsmid stelt de onderzoeker in staat beter gefundeerde uitspraken over objecten te doen. Met dit boek hoop ik een bijdrage te leveren aan het onderzoek naar het Friese zilver door het op basis van uitgebreid bronnenonderzoek van een steviger historisch fundament te voorzien. Deze studie bevindt zich door de gekozen opzet op het snijvlak van twee wetenschappelijke disciplines. Ik voel mij in deze keuze gesteund door het Rijks Museum in Amsterdam dat met de recente herinrichting van de vaste collectie laat zien dat een stevige integratie van geschiedenis en kunstgeschiedenis tot wederzijdse versterking kan leiden.

51 Tresoar, ORA Bolsward, inv.nr. 185, f. 2. In 1682 legt Goris Heerckes Buma als curator over Dominicus Hijlkema verantwoording af over de volgende afrekening: ‘Een silveren troukistie: aen Pijtter Janssen Poelgeest voor 11 3/4 loot swaer sijnde vijftien caroli guldens vijf stuijvers’. Wat zegt dit bedrag? Een dagloner verdiende in die tijd gemiddeld iets minder dan één carolusgulden (20 stuivers) per dag. Bij de Bolswarder bakker Dirck Ruijerdts kostte een brood in 1670 vijf stuivers. Zie Tresoar, ORA Bolsward, inv.nr. 142, f. 155-162. Een trouwkistje met het meesterteken van de Leeuwarder Obbe Claes (Voet nr. 386) werd op 3 december 2002 op €73.463 afgehamerd. Zie Sotheby’s *Catalogus Dutch glory, art & collectors*, nr. 8. Voor een overzicht van daglonen in de bouw in Leeuwarden en maailonen in Friesland, zie Nijboer, *De fatsoenering van het bestaan*, bijlage IV en V, 131-134. Zie Van Deursen, *Mensen van klein vermogen*, 18-20 voor een overzicht van lonen en prijzen van brood in Holland.